

Indeks do ksiąg konsystorza poznańskiego archiwalną pomocą informacyjną dla genealogów?

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu wzbogaciło się niedawno o nową, cenną archiwalną pomoc informacyjną. Mowa o tabeli indeksowej, opracowanej przez zespół naukowców z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza i Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego Wielkopolski Polskiej Akademii Nauk, w postaci pliku komputerowego w formacie .xlsx obejmującej pierwsze księgi konsystorza poznańskiego lat 1404–1420¹.

Konsystorz był w Polsce urzędem sprawującym, obok biskupa i w jego imieniu, sądownictwo kościelne ograniczone terenem diecezji. Kierowali nim oficjał oraz wikariusz generalny². Choć instytucja ta posiada długą metrykę, to jego funkcjonowanie możemy analizować dokładniej dopiero od wieku XV, gdyż z tego okresu zachowała się produkowana przez niego bogata spuścizna aktowa, w postaci ksiąg wpisów³. Są one doskonałym źródłem informacji o wielu dziedzinach życia osób wywodzących się z różnych warstw społecznych. Warto podkreślić, iż jest to zasób, który wciąż wymaga szczegółowego opracowania, a zawarte w nim informacje źródłowe do tej pory wykorzystane w nauce zostały w niezwykle szczątkowy sposób.

Zaznaczyć wypada, iż poza sprawami duchownych do sądu kościelnego w dużej części zwracały się o pomoc osoby stanu chłopskiego i mieszczańskiego (szczególnie w tzw. sprawach małżeńskich), co tym bardziej daje nam ciekawy wgląd w życie warstw społecznych najmniej rozpoznanych, szczególnie dla okresu średniowiecza. Opracowywane księgi mają więc znaczenie ponadstanowe, a ich zapisy umożliwiają odtworzenie barwnej mozaiki życia codziennego całego ówczesnego społeczeństwa.

Badający kancelarię ksiąg wpisów, w tym konsystoria, historycy podkreślają, iż procent materiału poddanego edycji jest wciąż bardzo mały⁴. W związku z tym

¹ Szczegółowy opis projektu, jego założeń oraz rezultatów zob. M. Biniś-Szkopek, A. Kozak, *Nie tylko edycja – współczesne metody udostępniania średniowiecznych ksiąg wpisów*, [w:] *Belliculum diplomaticum VI Thorunense. Od dyplomatyki i archiwistyki do dokumentu elektronicznego*, red. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2016, s. 61–72.

² I. Skierska, *Konsystorz generalny gnieźnieński w XV wieku*, [w:] *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gniezno 2000, s. 193; eadem, *Późnośredniowieczny konsystorz poznański*, [w:] *Ostrów Tumski – kolebka Poznania. Materiały z sesji naukowej. Poznań, 4 listopada 2003 roku*, red. L. Wilczyński, Poznań 2004, s. 79.

³ Zob. I. Skierska, *Późnośredniowieczny...*, s. 79–80; E. Knapik, *Akta oficjalatu i wikariatu generalnego krakowskiego do połowy XVI wieku*, Kraków 2010; tu również literatura przedmiotu.

⁴ Zob. choćby I. Skierska, *Źródła do badania praktyk religijnych w średniowiecznej Polsce: akta sądów kościelnych i kapituł*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2007, 87,

nie mogą one zostać w pełni wykorzystane przez historyków, archiwistów, czy genealogów poszukujących konkretnych osób i miejsc, gdyż przeszukiwanie ksiąg jest niezwykle żmudne i nie zawsze przynosi rezultaty. W zakresie interesujących nas ksiąg konsystorza poznańskiego ponad stuletnia już edycja autorstwa Bolesława Ulanowskiego, który przeprowadził wydanie grupy kilkuset pojedynczych zapisek, przemieszanych dodatkowo z zapisami prowadzonymi przez osobny sąd biskupi⁵, stanowi tylko kroplę w morzu. Niestety późniejsi historycy nie podjęli już większych prac edytorskich nad księgami konsystorza poznańskiego⁶. Tymczasem źródła te kryją niezwykle bogactwo materiału dotyczącego wszystkich dziedzin życia, zarówno samego kleru, jak i osób świeckich. Oficjałowie sądzili w sprawach spornych (z wyłączeniem jedynie sporów beneficjalnych zastrzeżonych bezpośrednio dla biskupa) dotyczących najczęściej czynszów i dziesięcin, a także kościelnych nieruchomości, podobnie długów o tym charakterze, a także zatwierdzania testamentów na cele kościelne. Sądy sprawowały również jurysdykcję w spr-

s. 179–192; J. Wiesiołowski, *Zmiany społecznej pozycji kobiety w średniowiecznej Polsce*, [w:] *Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy. Prace ofiarowane Profesor Alicji Karłowskiej-Kamzowej*, red. A. Gąsiorowski, Poznań 1999, s. 41–46, czy A. Szymczakowa, *Stan badań nad rodziną szlachecką późnego średniowiecza*, [w:] *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, Toruń 2003, s. 76–94.

⁵ *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, red. B. Ulanowski, vol. II: *Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesis Gnesnensis et Poznaniensis (1408–1530)*, Kraków 1902.

⁶ Warto wspomnieć jedynie o A. Gąsiorowski, *Notariusze publiczni w Wielkopolsce schyłku wieków średnich*, Poznań 1993, s. 344–388, gdzie autor stworzył kompletny katalog admisji notariuszy z lat 1420–1500. Pewną próbą udostępnienia treści z ksiąg konsystorza jest również wynik opisywanego projektu „Opracowanie i konserwacja zbiorów Archiwum Archidiecezji Poznańskiej: księgi konsystorza poznańskiego (1403–1420 r.)”, w ramach którego zespół naukowców z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza i Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego Wielkopolski Polskiej Akademii Nauk stworzył liczącą ponad 25 000 haseł tabelę indeksową obejmującą pierwsze księgi konsystorza poznańskiego, które zawierają zasadniczo zapisy z lat 1404–1420 (oraz częściowo, ze względu na specyfikę księgi o sygnaturze AC 03, z lat 1421–1423), obejmującą wszystkie osoby i miejscowości występujące w wymienionych księgach. Więcej na ten temat zob. M. Biniś-Szkopek, A. Kozak, *Nie tylko edycja*, s. 61–72.

wach karnych. Wśród rodzajów spraw ks. Paweł Hemperek wskazał przestępstwa skierowane przeciwko wierze i religii, sytuacje naruszenia jurysdykcji kościelnej, wystąpienia przeciw dobremu imieniu oraz życiu i własności, ale także o naruszenie dobrych obyczajów, czy zaniedbanie powinności religijnych. Oficjał rozwiązywał też niektóre sprawy dyscyplinarne skierowane przeciwko osobom duchownym⁷. Przed kościelnym sądem wielokrotnie stawali również małżonkowie i to na wszystkich etapach przewodu sądowego – od zawiązania sporu, przez wyznaczenie pełnomocników, wysłuchanie zeznań świadków, aż po wydanie wyroku. W księgach spotykamy sprawy związane zarówno z zagadnieniem umowy narzeczeństwa, czyli zręków, jak i przygotowań do ślubu, przebiegu związku, zdrad małżonków, utrzymywania konkubin oraz unieważnień małżeństwa⁸. Warto zaznaczyć, iż w zakresie tego rodzaju spraw w przeważającej części do sądów kościelnych zwracały się o pomoc osoby niższych stanów, co tym bardziej daje nam ciekawy wgląd w życie warstw społecznych najmniej rozpoznanych dla omawianego okresu.

Piętnastowieczne księgi konsystorza poznańskiego przechowywane są w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu. Jest to materiał składający się z 86 ksiąg⁹, z których pierwsza – AC 1 – to księga spraw z lat 1404–1405 (w trakcie II wojny światowej zaginęły karty z wpisami z 1403 roku). Podstawową grupę (79) stanowią księgi oficjałów, tzw. *Acta causarum*, które – ujmując rzecz w pewnym uproszczeniu – notowały przebieg procesu od rozpoczęcia sporu aż po zakończenie i ogłoszenie wyroku (a często także dalszy spór o zwrot kosztów procesu). Tu również zapisywano przebieg dużej części spraw niespornych. Dwie z tych ksiąg – AC 3 i AC 14 – to jedyne zachowane księgi obejmujące sprawy prowadzone wyłącznie przez

⁷ Zestawienie kompetencji oficjałów w odniesieniu do oficjalu lubelskiego zob. P. Hemperek, *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV–XVIII w.*, Lublin 1974, s. 161–191.

⁸ Zob. ostatnio I. Skierska, *Rozwiązanie małżeństwa w Polsce późnego średniowiecza w świetle praktyki sądów kościelnych*, [w:] *Manželství v pozdním středověku: rituály a obyčaje*, „Colloquia Mediaevalia Pragensia” 2014, t. 14, red. P. Kras, M. Nodl, s. 35–37.

⁹ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Konsystorz Generalny w Poznaniu – *Acta Causarum* (dalej AC), 1–79; AAP, Konsystorz Generalny w Poznaniu – *Constitutiones Procuratorum*, 1–3; APP, Konsystorz Generalny w Poznaniu – *Depositiones Testium*, 1–2; APP, Konsystorz Generalny w Poznaniu – *Sententiae*, 1–2.

wikariuszy generalnych. Z kolei księgi AC 49, AC 53 i AC 79 zbierają tylko sprawy niesporne – tzw. *Acta obligationum*. Obrazu dopełniają księgi zeznań świadków, ustanowień prokuratorów oraz wyroków w niewielkiej liczbie 8 ksiąg dla całego XV wieku¹⁰.

Dodajmy, iż zasób ten jest dość mocno zniszczony i wymaga pilnej konserwacji, w związku z czym dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, ks. Roman Dworacki, zdecydował się na podjęcie starań o uzyskanie dofinansowania, w ramach którego można by zarówno opracować, jak i poddać konserwacji choć część omawianego zbioru. Wybór padł na program ogłoszony przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego – dokładnie priorytet 6: „Dziedzictwo kulturowe – Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego”. Projekt został rozpisany we współpracy Archiwum, Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego Wielkopolski PAN (Tomasz Jurek jako opiekun merytoryczny oraz Adam Kozak jako wykonawca) oraz Instytutu Historii UAM (Magdalena Biniąs-Szkopek jako koordynator i wykonawca oraz Jakub Łukaszewski jako wykonawca). Po otrzymaniu informacji o uzyskaniu dofinansowania i dopełnieniu wszelkich formalności związanych z wykonaniem tego zadania pozostało sześć miesięcy (czerwiec–grudzień 2014 r.), w czasie których udało się przeprowadzić założenia projektowe.

W ramach omawianego projektu wykonano opisy, indeks osobowo-miejscowy oraz przeprowadzono pełną konserwację najstarszych ksiąg konsystorza poznańskiego z lat 1403–1420/1423 (dokładnie księgi o sygnaturach AC 01, AC 02, AC 03, AC 03a, AC 04, z których pierwsza została wcześniej poddana konserwacji przez Sławomira Leszczyńskiego, pracownika Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu i w ramach projektu podlegała jedynie opracowaniu). Pełną konserwację pozostałych ksiąg przeprowadziła konserwator Katarzyna Wawrzyniak-Łukaszewicz w pracowni konserwacji dzieł sztuki w Gostyniu. Pełna dokumentacja konserwatorska z jej pracy przekazana została do Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu.

Pracę nad opracowaniem merytorycznym rozpoczęto od księgi pierwszej (za lata 1404(3)–1405) i systematycznie przeprowadzono je dla pozosta-

¹⁰ Zob. *Inwentarze AAP – bazy danych*, dostęp na stronie Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, <http://bazy.aap.poznan.pl/inwentarze.php?limit=0> (dostęp: 11.10.2014); a także I. Skierska, *Źródła do badania*, s. 191; eadem, *Późnośredniowieczny...*, s. 116–117 oraz eadem, *Rozwijanie małżeństwa...*, s. 44–45.

Ryc. 1. Okładka księgi spraw (AC 03) prowadzonej przez konsystorz poznański przechowywanej w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu

łych. W ramach projektu grupa pracowników naukowych w osobach: Magdalena Biniąs-Szkopek, Adam Kozak oraz Jakub Łukaszewski wykonała szczegółowy opis oraz indeks osobowo-miejscowy dla wymienionych wyżej pięciu ksiąg AC. W pierwszej kolejności każdy z członków zespołu opracował indeks przypadającej na niego części materiału (odczyty i identyfikacje miejscowości były konfrontowane z niezbędnymi pomocami naukowymi, takimi jak *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu* (cz. 1 i n., red. A. Gąsiorowski, T. Jurek, Wrocław-Poznań 1982 i n.¹¹) czy *Słownik staropolskich nazw osobowych* pod red. W. Taszyckiego (Wrocław i in. 1965–1987), który następnie poddawany był korekcie kolejnej osoby, w ten sposób, aby każda z ksiąg była analizowana minimum dwa razy, w celu uniknięcia błędów. W czasie pracy nad indeksem wykorzystano w zakresie, w jakim było to możliwe ze względu na odmienną postać pracy, wskazania *Projektu instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku* przygotowanej przez Adama Wolffa¹². Dla każdej księgi sporzą-

¹¹ Zob. także wersja online: *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, <http://www.sloownik.ihpan.edu.pl/index.php> (dostęp: 25.02.2015).

¹² A. Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisa-*

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	Lp.	Księga	Karta	Predykat	Imię	Nazwisko/przydomek	Miejscowość	Identyfikacja	Funkcja/zawód/zajęcie	Uwagi/dodatkowe informacje/stosunki rodzinne	Data	
197	196	AC 01	27r	mgr	Cristoforus	bd	bd	bd	bd	bd	1404.03.02.	
198	197	AC 01	27r	bd	Johannes	bd	bd	bd	bd	bd	1404.03.02.	
199	198	AC 01	27r	bd	Wenceslaus	Godamba	bd	bd	bd	bd	1404.03.02.	
200	199	AC 01	27r	bd	Stanislaus	Sulkonis	Grabowo	Grabowo Królewskie, par. Grabowo Królewskie, woj. kaliskie?	clericus	bd	1404.03.02.	
201	200	AC 01	27r	bd	Woyko	bd	Lekna	Łekno, par. Łekno, woj. kaliskie	clericus	bd	1404.03.02.	
202	201	AC 01	27r	bd	Jassko	bd	bd	bd	bd	in stuba domini Jasskonis	1404.03.02	
203	202	AC 01	27r	bd	Michael	bd	Obyezerze	Objezierze, par. Objezierze	plebanus	bd	1404.03.03	
204	203	AC 01	27r	bd	Martinus	bd	Sokolniki	Sokolniki (które?)	plebanus, procurator	bd	1404.03.03	
205	204	AC 01	27r	mgr	Petrus	Pauli	Gnezna	Gniezno	procurator generalis	bd	1404.03.03	
206	205	AC 01	27r	bd	Woyslaus	bd	Lekna	Łekno, par. Łekno, woj. kaliskie	clericus	bd	1404.03.03	
207	206	AC 01	27r	bd	Dominicus	Johannis	Srzedka	Śródka, par. Śródka, ob. cz. Poznań	clericus	bd	1404.03.03	
208	207	AC 01	27r	bd	Martinus	Zelkonis	Brodkowo	brak	bd	bd	1404.03.03	
209	208	AC 01	27r	mgr	Cristoforus	bd	bd	bd	procurator consistorii	bd	1404.03.03	
210	209	AC 01	27r	bd	Nicolaus	Magjinka	bd	bd	procurator consistorii	bd	1404.03.03	
211	210	AC 01	27r	bd	Nicolaus	bd	Solecz	Solec, par. Solec, woj. kaliskie	plebanus	bd	1404.03.03	
212	211	AC 01	27a	bd	Kelcz	bd	P...mo	brak	bd	bd	1404.03.03	
213	212	AC 01	27a	nob.	bd	bd	Rasskowo	Roszkowo, par. Lechlin	bd	bd	1404.03.03	
214	213	AC 01	27a	mgr	Petrus	Pauli	Gnezna	Gniezno	procurator	bd	1404.03.03	
215	214	AC 01	27a	bd	Martinus	bd	Gnezna	Gniezno	clericus	bd	1404.03.03	
216	215	AC 01	27a	bd	bd	bd	Gluszczina	Głuszyna, par. Głuszyna, ob. cz. Poznań	bd	bd	1404.03.03	
217	216	AC 01	27a	bd	Przibislaus	bd	Poznań	Poznań	canonicus	bd	1404.03.03	
218	217	AC 01	27a	bd	Jasco	bd	bd	bd	bd	in stuba domini	1404.03.03	

Ryc. 2. Fragment tabeli indeksowej zbierającej dane o osobach występujących w księgach Acta Causarum (AC 01-AC 04) przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu

dzony został szczegółowy, w pełni przeszukiwalny *Indeks osobowo-miejscowy*, w którym uwzględnione zostały: imię każdej występującej w treści pojedynczej zapiski osoby, nazwisko/przydomek, miejsce pochodzenia (oryginalna pisownia zawarta w księdze oraz nazwa ujednolicona), określenie predykatu stanowego, urząd/funkcja, data zapisu, karta, na której występuje. Dla niniejszego projektu, po scałeniu stworzyło to ogromny indeks ponad 25 000 informacji o osobach lub/i miejscowościach, który, jak mamy nadzieję, będzie w przyszłości podwaliną katalogu osobowo-miejscowego ksiąg konsystorza poznańskiego dla całego XV wieku.

Warto podkreślić, że powstała Tabela należy traktować wyłącznie jako indeks osobowo-miejscowy, a nie rzeczowy. Jej podstawową częścią są kolumny E (imię), F (nazwisko/przydomek) i G (miejscowość), natomiast informacje przytoczone w kolumnach H (identyfikacja) oraz I (funkcja/zawód/zajęcie) mają charakter uzupełniający. Dodanie ich jednak było niezbędne, by

w miarę rozszerzania indeksu użytkownicy archiwum mogli łatwo dotrzeć i zidentyfikować potrzebne im osoby. Rozbudowująca się tabela już dziś daje genealogom nowe możliwości szukania swoich przodków, gdyż odkrywa osoby postaci zamknięte w tych księgach i dawno zapomniane. Ujawnia ich imiona, czasem też nazwiska i przydomki oraz miejsce pochodzenia. Nade wszystko, jak podkreślono powyżej, dotyka warstw społecznych, których dane nie zachowały się w herbarzach i dla których jeszcze nie prowadzono żadnych ksiąg urodzeń, małżeństw i pogrzebów. Równocześnie indeks sprawia, że osoba poszukująca może z łatwością dotrzeć na kartę z interesującą ją zapiską. Z drugiej strony należy jednak podkreślić, iż dla okresu, dla którego indeks stworzono, występowanie jednoznacznych nazwisk, szczególnie wśród biedniejszych warstw społecznych nie było jeszcze zbyt popularne, a Janów z Buku i Małgorzat z Poznania może być wiele. Stąd wniosek, że jedynie kontynuacja indeksu dla dalszych lat XV wieku, która może ujawni dalsze pokrewieństwa i powinowactwa mogące wspomóc identyfikację osób, sprawi, że będzie to narzędzie w pełni użyteczne i pomocne w poszukiwaniu wielkopolskich przodków.

nich źródeł historycznych do połowy XVI wieku, „Studia Źródłoznawcze” 1957, t. 1, s. 155–181.